

УДК: 37.036:316.7:130.2:009:7.01

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ТВОРУ МИСТЕЦТВА В ФОРМУВАННІ ДУХОВНОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ

Г. В. Локарева

Стаття присвячена нагальній для сьогодення проблемі формування та розвитку духовного світу особистості через використання художньо-естетичної інформаційної системи твору мистецтва. Подано специфіку й змістові особливості певних типів художньо-естетичної інформації та представлено їх виховний потенціал, спрямований на формування духовного світу особистості.

Ключові слова: художньо-естетична інформація, твір мистецтва, духовність, духовний світ, особистість.

Постановка проблеми. У сучасних складних соціально-економічних умовах особливо гостро постає питання всебічного виховання й розвитку людини як найвищої цінності суспільства. Коли деформуються загальнолюдські цінності й ідеали, питання формування особистості здатної опанувати загальнолюдські цінності, навчитися відрізнити прекрасне й потворне, добро та зло в навколишній дійсності, набуває першорядної значущості. З цих позицій у контексті парадигмального пошуку розбудови навчально-виховного процесу сучасна освіта активно переходить на позиції людиноцентризму, згідно з якими духовно-ціннісний зміст освітнього процесу набуває соціальної державної домінантності. Сьогодні як ніколи для молодих людей необхідно мати внутрішні сили для подолання як зовнішніх, так і внутрішніх негараздів, проблем, труднощів та конфліктів, а тому особистість має бути духовно стійкою в умовах сучасного зростання бездуховності в багатьох сферах життєдіяльності нашого суспільства. Отже, актуальність проблеми формування духовного світу особистості вимагає пошуку нових підходів, форм та методів наповнення його гуманістичними цінностями, носіями яких перш за все є твори мистецтва, що містять інформацію, яка має великий виховний вплив та потенціал.

Аналіз наукових досліджень і публікацій, у яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Існує широка палітра різноманітних підходів, окремих концепцій, методів дослідження

духовного розвитку особистості: моральні та етичні сторони духовності (І. Зязюн та С. Гончаренко); формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва (Г. Шевченко); роль духовних цінностей як смислоутворювального ядра духовності (О. Сухомлинська); педагогіка духовного потенціалу особистості в контексті музичного мистецтва (О. Олексюк, М. Ткач); розвиток духовного потенціалу особистості (М. Савчин); питання духовної самореалізації особистості (Г. Балл); формування духовної особистості з християнсько-філософської позиції на принципах християнської моралі (Г. Васянович, В. Жуковський, В. Крижанська, С. Новоселецька, В. Рачковська та інші).

Поняття «духовний світ особистості» детермінується сутністю таких понять як духовність та внутрішній світ особистості. Перше і є відображенням другого, а саме, духовність – це те чим наповнена свідомість, емоційно-чуттєва сфера, мислення та засвоєна інформація, яка відображує змістовне багатство особистості у відношенні як до самої себе, так і до навколишнього світу.

Великий український педагог В. Сухомлинський убачав формування духовного світу особистості в єдності трьох напрямів виховного впливу на її розумовий, моральний та естетичний розвиток, підкреслюючи, що сфера духовного життя людини – це розвиток, формування й задоволення його моральності, інтелектуальних і естетичних запитів й інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об'єктивна дійсність й особливо такі важливі її сфери, як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід. Мистецтво – це результат поєднання ідеального й матеріального.

Можливості мистецтва як форми духовного освоєння оточуючого світу величезні і їх важко перебільшити. Саме воно відображає всі різновиди суспільної діяльності й пізнання, саме через нього проявляється ставлення людини до світу і самої себе. «Оскільки мистецтво включає в себе, мов би в знятому вигляді, усі форми соціальної діяльності, що відображають власне людське ставлення до дійсності, сфера його впливу на життя дійсно безмежна» [1, с. 119]. Вплив твору мистецтва на думки, почуття, відношення, волю особистості говорить про багатоплановість його функціонування, а звідси, і можливості використання у формуванні духовного світу особистості.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Завдяки своїй багатofункціональності твір мистецтва досліджується різними галузями наукових знань та розглядається з різних позицій: мистецтво як творчий процес, мистецтво як

засіб пізнання світу, мистецтво як джерело насолоди, мистецтво як психотерапевтичний метод тощо. Твір мистецтва як художньо-естетична інформаційна система являє собою педагогічний інтерес. При застосуванні до вивчення мистецтва інформаційно-когнітивного підходу інформація конкретного твору може бути використана як дидактичний засіб для вирішення конкретних завдань навчально-виховного процесу і, зокрема, формування духовного світу особистості.

Отже, **мета** даної статті – розкрити можливості застосування інформаційної системи творів мистецтва в педагогічному процесі як засобу формування духовного світу особистості.

Виклад основного матеріалу у статті. Інформаційний підхід до аналізу мистецтва (М. Афанасьєв, Т. Голіцин, Л. Літвінцева, А. Моль, В. Петров, У. Ріжинашвілі, В. Федотова та ін.) дає змогу розглядати твір як об'єкт, що зберігає в собі повідомлення різного типу, через які передається соціальний досвід людини від покоління до покоління і завдяки якому можна здійснити ретроспекцію в різні минулі епохи. Інформацію, яка міститься у творі, відносять до соціального виду інформації та детермінують як художню (або естетичну). Оскільки відомості у творі мистецтва подані неоднозначно і багатопланово (є повідомлення пізнавального характеру, передаються емоційні переживання героїв, психічні стани автора, відомості про призначення твору в житті людини), то можна говорити про художньо-естетичну інформацію твору як про інформаційну систему, яка включає різні інформаційні потоки або типи інформації. Іншими словами, твір мистецтва є художньо-естетичною інформаційною системою, що містить різні типи інформації, які здійснюють на читача, глядача, слухача певний вплив різного характеру – інтелектуальний, емоційний, стимулюючий тощо. Такі широкі можливості дають змогу розглядати художньо-естетичну інформацію твору (ХЕІТ) мистецтва з педагогічних позицій, тобто з позиції використання інформаційного фонду твору в навчально-виховному процесі як дидактичний засіб.

Твір мистецтва є носієм інформації, яка за своєю суттю неоднозначна і являє собою складне структурне утворення. Кожний з її елементів за своїм характером – *естетичний*, а причетність цього елементу до твору мистецтва визначає його як *художній*. Інформація твору мистецтва (усі її типи), позначається як художньо-естетична, така, що складає цілісну систему окремих типів інформації, тобто твір мистецтва це є інформаційна система (див. рис. 1.) [4].

Рис. 1. Структура художньо-естетичної інформації твору мистецтва

Художньо-естетична інформаційна система твору містить у собі п'ять потоків. Типи інформації (*пізнавальна, художня, естетична, інтелектуальна, емоційна, психологічна, морально-етична, індивідуально-авторська, прагматична, психоенергетична*) складають естетичну структурну організацію, що характеризується одночасністю й синтезом усіх цих елементів художньо-естетичної інформації (ХЕІ) твору мистецтва.

Отже, докладно розглянемо сутність і зміст інформаційної системи твору мистецтва, яка має значні потенційні можливості в застосуванні певних типів інформації у вирішенні соціально-педагогічної проблеми як формування духовного світу особистості, який містить багатство думок, високу культуру почуттів, моральні та естетичні цінності, духовний інтелект, віру в гуманістичні ідеали, прагнення вдосконалювати себе та навколишнє середовище тощо.

Мистецтво, відображаючи навколишню дійсність у художній формі, подає інформацію про нормативність і регуляцію дій людини в суспільстві в той історичний період, події якого відбиті у творі. Проблеми «бути або не бути», «що є добро, а що є зло» – моральні проблеми, що хвилюють людей завжди, є споконвіку актуальними, тому і зображуються у творах різних видів мистецтва. Дані про постановку моральних проблем (проблема вибору, морального ставлення до чого-небудь, моральної оцінки вчинків і подій), про шляхи їх вирішення закладені в морально-етичній інформації твору.

Художник, композитор або письменник – особистість, що найбільш гостро, тонко відчуває дух епохи, у якій живе й діє. Індивідуально-авторська інформація у творі тісно пов'язана з інформацією, що відображає звичаї, устої, норми суспільних відносин, тобто морально-етичною інформацією твору мистецтва. Основні категорії етики «добро» і «зло» тісно переплітаються з категоріями естетики «прекрасне» – «потворне», «піднесене» – «низьке» і матеріалізуються у творі мистецтва на рівні змісту і форми. Більш яскраво даний вид інформації представлений у літературі й образотворчому мистецтві (зокрема живописі), театрі, кіномистецтві, опері та тощо. У цих видах мистецтва найбільш ілюстративно представлена інформація про способи нормативної регуляції дій людини в суспільстві, про моральність і мораль як особливі форми суспільної свідомості, що, власне, і є основною сутністю даного типу інформації.

Структуру змісту морально-етичної інформації складають такі компоненти, як повідомлення про моральні норми, поняття, знання, судження, передача в художній формі моральних почуттів і емоцій, відображення поведінкових дій людини.

Перераховані вище види мистецтва подають інформацію адресату про різні сфери громадського життя, де мораль регулює поведінку й свідомість людини: простежуються стосунки в родині, побуті, політиці, у внутрішньогрупових і міжкласових відносинах. Характерним для розглянутого типу інформації є можливість перенесення й занурення читача або глядача в різні морально-етичні умови, пов'язані зі специфічними історичними, політичними, економічними особливостями зображуваної епохи (часу), країни, народності (національності) тощо. Дана інформація допомагає осягнути внутрішні моральні переживання героїв творів: їх сумніви, незадоволення, розчарування, муки сумління, гризоту і каяття. Цей момент зближує морально-етичну інформацію з психологічною, оскільки остання дає можливість побачити й оцінити не

тільки практичні дії героїв твору, але й їхні спонукання та наміри, мотиви вчинків, розглянути хід їхніх думок і шлях, яким вони дійшли до певного рішення[4].

Морально-етична інформація в тандемі з психологічною ніби «анатомує» перед читачем, глядачем внутрішній зміст вчинків людей у повсякденному житті через художні образи. Перед реципієнтом розкриваються окремі ситуації, що вимагають морального вибору, а також величезний історичний досвід формування загальнолюдських нормативно-регулятивних відносин.

Про велику потенційну силу морально-етичної інформації твору мистецтва наголошують і доводять у своєму дослідженні О. Олексюк, М. Ткач: «... співстраждаючи з героями, образами художнього твору, індивід виходить за межі естетичного й потрапляє в людський універсум, у якому втілено морально-естетичний континуум. Тому моральний потенціал мистецтва можна визначити як міру можливості актуалізації його моральної сутнісної сили через здатність інтегрувати діалог людини з людиною як духовну цінність. Моральний потенціал мистецтва втілює ідею добра як ідею єдності, що переживається у формі людських почуттів» [6, с. 45].

Одвічний конфлікт добра і зла є невід'ємним атрибутом твору мистецтва. Якщо в літературі, театрі, кіно, образотворчому мистецтві присутні всі три компоненти змісту морально-етичної інформації, то в музичному мистецтві цей тип повідомлення наявне тільки на рівні іншого елемента, тобто емоційно-почуттєвого. Програмна музика визначає емоційно-моральне ставлення слухача до твору, не програмна – надає більше можливостей для варіативності сприйняття, але й у ній, як правило, перемагає світле, радісне, добре. У музиці «... може відбиватися все життя людське, у тій мірі, у якій вона «хвилює» душу почуттям суму, скорботи і почуттям відради, із усіма нескінченними відтінками цих двох почуттів» (А. Серов)

Морально-етична інформація твору поєднується, «зливається» із психологічною інформацією. Як у реальному житті, так і у творі мистецтва, що показує це життя через художній образ і форму, в основі моральних вчинків, суджень, оцінок лежать психологічні механізми, що часто визначають їх характер і зміст. Наприклад, такі механізми розвитку особистості як наслідування, рефлексія, ідентифікація, самоконтроль характеризують вчинки і дії людини як у реальних життєвих ситуаціях, так і безпосередньо у творі мистецтва. Відомості про причинно-наслідкові зв'язки між моральним і психологічним ми можемо отримати з художньо-

естетичної інформації твору, носіями яких є потоки морально-етичної і психологічної інформації.

Емоційно-почуттєва інформація перебуває за межами глядача, поза ним, вона – у середині самого твору. Емоційно-почуттєва інформація органічно пов'язана з естетичною інформацією твору мистецтва, оскільки естетичне походить від грецького слова «aisthetikos» – «той, що відчуває, чуттєвий», а естетична інформація визначає характер усіх типів інформації, закладених у творі мистецтва [3].

Чуттєво-емоційна інформація за своїм змістом також неоднозначна – це повідомлення про почуття й емоції, що переживаються героями (персонажами) твору. Одержувач, який зчитує даний вид інформації, є свідком, спостерігачем за емоційними переживаннями героїв, простежує ситуативні спалахи емоцій і афектів персонажів у драматичній дії. Слідкуючи за дією, глядач (читач, слухач) спостерігає зміну почуттів героїв, переходить їх у амбівалентні.

Такий тип художньо-естетичної інформації надає можливість проникнути у внутрішній світ переживань людини. Це пов'язує емоційну інформацію з пізнавальною й психологічною. Побачити наче «під мікроскопом», «у розрізі» емоційні спади й піднесення, різноманітність і тонкість почуттів, які властиві різним типам людей, побачити з боку, але й проникнути далеко вглиб, – таку унікальну змогу дає чуттєво-емоційна інформація твору.

Естетична інформація дуже тісно пов'язана з таким типом інформації, як художня. Ми їх розділяємо теоретично, тому що перша показує красу, прекрасне у творі в усіх його художніх характеристиках. Ця інформація дає можливість відчутти естетичне переживання, насолоду, задоволення. Естетична інформація є також ґрунтом для процесу сприйняття як співтворчості.

Естетична інформація за А. Модем, по-перше, властива тільки творам мистецтва (це видно з його наукових праць, присвячених даній проблемі), а по-друге, це такий вид інформації, що здатний викликати в реципієнта адекватне, відповідне сприйняття, настрої, емоційний стан, що знову ж підтверджує нашу думку про взаємодію емоційно-почуттєвої й естетичної інформації [5].

Художня інформація, як один із різновидів ХЕІСТ, несе повідомлення про суто специфічні характеристики – ідею твору, художні образи, художні засоби. Інформація про художні образи, завдяки яким автор виразив свій задум, допомагає реципієнту досягнути його, усвідомити використання, сполучення тих або інших засобів. У художній інформації закладена

закономірність, що існує у відношеннях між художніми образами, художніми засобами, ідеєю твору. Залежно від виду мистецтва, даний тип інформації розкриває специфіку художнього матеріалу, художньої форми, художнього змісту тощо.

Повідомлення про художню виразність твору мистецтва формує естетичні цінності в особистості. Художня виразність твору мистецтва, що є сутнісною стороною художньої інформації, визначається ідеєю твору, художніми образами, зображально-виражальними засобами, які у свою чергу і складають змістовий аспект даного типу інформації, засвоєння якої розширює художньо-естетичний тезаурус особистості.

Наступним елементом змісту, що передається художньою інформацією реципієнту, є художній образ. До слухача, глядача, читача надходить інформація про художній образ як засіб відображення дійсності. Через художню інформацію ми сприймаємо правдивість і реалістичність твору, зосереджені в художньому образі. Художній образ несе інформацію про ті або інші явища навколишньої дійсності, про ціннісно-пізнавальні уявлення, про емоційне й інтелектуальне ставлення художника до світу. При цьому через нього здійснюється й простежується зв'язок художньої інформації з морально-етичною, емоційною, інтелектуальною.

Художня інформація орієнтує слухача, читача, глядача на жанр, вид мистецтва, стиль, манеру митця, час його життя й діяльності. За характером інформації, отриманої від зображально-виражальних засобів твору, можна визначити його автора. Рівень же духовної та естетичної культури художника (та й суспільства, у якому він працює), визначає зміст і структуру художньої інформації.

Об'єктивним у творах мистецтва є те, що воно розповідає про різноманітні події й сторони життя та діяльності як окремих людей, так і суспільства в цілому. У творах відбито події, факти (історичні, наукові тощо), емоційні й психологічні стани окремих людей, а також може бути переданий характер цілих епох. Отже, у кожному творі мистецтва закладена інформація-знання, тому цей вид інформації, який є елементом загального потоку ХЕІ твору, детермінується як пізнавальна інформація. Ця інформація являє собою своєрідну модель певної епохи. Пізнавальна інформація відображає: об'єктивні природні та соціальні явища навколишньої дійсності; умови людської життєдіяльності; звичаї, традиції певних народів і певного історичного періоду. Усе це збагачує художньо-естетичний тезаурус, а відповідно й розширює межі духовного світу особистості, яка засвоює цю інформацію [4].

Інтелектуальна інформація, що міститься у творі, визначає рівень усвідомлення навколишнього світу, його розмаїття, складності й суперечливості. У ній закладена оцінка суспільно-соціальних, моральних, психологічних, естетичних явищ. Крім того, інтелектуальна інформація твору мистецтва це матеріалізовані через розумову діяльність об'єктивні образи-уявлення про існуючу об'єктивну дійсність, у той же час вихідним матеріалом для образів становлять різні сторони цієї дійсності. Інтелектуальна інформація висвітлює аспекти: усвідомлення й осмислення навколишнього та його оцінку, що виражені через естетичне відношення й художню форму; усвідомлення ряду понять: поняття закономірності у сфері матеріально-просторових явищ; поняття правила, закономірність, закон у соціальних явищах і відносинах; робить упорядковуючий вплив на уявлення про соціальне й природне оточення, завдяки чому формується світогляд (система поглядів і відносин).

Інтелектуальна інформація твору мистецтва є акумулятором розумової діяльності реципієнта, саме ця інформація народжує думки й стає ґрунтом для різних розумових операцій. Думки можуть бути про призначення людини; про стосунки людей, про їхню долю; про себе; про зв'язок людини із суспільством, природою, Космосом, Богом.

Характер цих думок залежить від:

– художньої цінності твору й від його змістовного рівня;

– глибини інтелектуальної інформації, закладеної автором ;

– художньо-естетичного досвіду реципієнта та його сприйнятливості інформації.

Думки можуть стосуватися філософських узагальнень, теоретичних узагальнень або вузьких життєвих тем, суто особистісних проблем і побутових відносин. Різноманітність думок базується на різних розумових операціях. У процесі синтезу, порівняння й узагальнення реципієнт поповнює свій тезаурус новими знаннями, що приходять до нього як результат його власної інтелектуальної діяльності, що в той же час ілюструє взаємозв'язок інтелектуальної інформації з пізнавальною.

Висновки. Отже, художньо-естетична інформація твору мистецтва, як різновид соціальної інформації, є змістом процесу відображення навколишньої дійсності, вираженого в художній формі й через художні образи, які мають естетичну цінність і викликають естетичні почуття та переживання. Використання художньо-естетичної інформації як цілісної інформаційної системи твору мистецтва, так й окремо взятих типів інформації твору спрямовано на вирішення певних педагогічних завдань і має великі можливості у формуванні духовного світу особистості,

орієнтації на вищі, абсолютні цінності, прагнення людина до її власного розвитку, відповідно – формується життєвий та естетичний ідеал.

Таким чином, для використання творів мистецтва, як інформаційної системи, що представляє великі дидактично-виховні можливості необхідно більш ґрунтовно дослідити етапи сприйняття як механізму запуску інформаційної системи твору мистецтва.

Література

1. Голицин Г., Петров В. Информация, поведение, творчество / Г. Голицин, В. Петров. – М.: Наука, 2005. – 224 с.
2. Искусство в контексте информационной культуры: Международная академия информации. Отделение информационной культуры. Академия гуманитарных наук. Секция культуры и искусства. Московская государственная консерватория им. П. И. Чайковского / Проблемы информационной культуры. – М.: Смысл, 1997. – Вып. 4. – 205 с.
3. Локарева–Г. Художньо-естетична інформація як педагогічна проблема: монографія / Г. –Локарева. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 164 с.
4. Локарева Г. В. Соціально-педагогічна реабілітація засобами інформаційної системи творів мистецтва / Г. В. Локарева // Вісник Запорізького національного університету: Педагогічні науки. – 2013, № 3(21). – С. 179-189.
5. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие / А. Моль. - М.: Мир. – 1966. – 351 с.
6. Олексюк О. М., Ткач М. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навчальний посібник / О. М. Олексюк, М. М. Ткач. – К.: Знання України, 2004. – 264 с.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ИСКУССТВА В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО МИРА ЛИЧНОСТИ

Г. В. Локарева

Статья посвящена актуальной для современности проблеме формирования и развития духовного мира личности посредством использования художественно-эстетической информационной системы произведения искусства. Рассмотрена специфика и особенности содержания отдельных типов художественно-эстетической информации, а также представлен их воспитательный потенциал, направленный на формирование духовного мира личности.

Ключевые слова: художественно-эстетическая информация, произведение искусства, духовность, духовный мир, личность.

**ARTISTIC AND AESTHETIC INFORMATION OF THE WORK OF ART
IN FORMING PERSONALITY'S SPIRITUAL WORLD**

G. V. Lokarieva

The article is devoted to the topical issue of forming and development of personality's spiritual world by means of artistic and aesthetic information system of the work of art. Content features of certain types of artistic and aesthetic information and their educational material oriented on forming personality's spiritual world are presented in the article.

Key words: *Artistic and aesthetic information, work of art, spirituality, spiritual world, personality.*

Локарева Галина Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри акторської майстерності та дизайну, професор кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна). E-mail: lokareva_g@mail.ru

Lokarieva Galyna Vasylivna – Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D.), Professor, Head of the Department of Acting and Design, Professor of Pedagogy and Psychology of Educational Activities of Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya, Ukraine). E-mail: lokareva_g@mail.ru